

УДК 343.13(477)

І. А. Петрова

Роль судово-товарознавчих експертиз продовольчих товарів у формуванні демократичного суспільства

Розглянуто питання розвитку судово-товарознавчої експертизи продовольчих товарів, впливу результатів експертних досліджень на боротьбу з виробництвом неякісних продовольчих товарів та усуненням їх з ринку. Використання результатів експертних досліджень дозволяє правоохоронцям підвищити ефективність боротьби з економічними злочинами, а господарюючим суб'єктам працювати у правовому полі, що є характерною рисою демократичного суспільства.

Характерною рисою сучасного суспільства є розвиток широкого кола господарських відносин, які регулюються нормами права і передбачають взаємну юридичну та економічну відповідальність суб'єктів цих відносин. Основою держави розвинених країн є правосуддя, а підкорення закону являє собою фундамент, на якому ця держава базується.

У сучасному світі існування та прогресивний розвиток України як суверенної держави значною мірою залежить від цілеспрямованої політики щодо захисту її національної безпеки. Не випадково ст. 17 Конституції України проголошує, що забезпечення економічної безпеки є однією з найважливіших функцій держави [1]. На жаль, радикальні ринкові реформи, пов'язані із становленням в Україні ринкових відносин, призвели до зростання правопорушень в економічній сфері та криміналізації суспільства в цілому. Вся кримінальна економіка побудована на порушенні вимог чинного законодавства.

© Петрова І. А., 2011

Одним із головних державних завдань на кожній стадії суспільного розвитку є боротьба зі злочинністю. Особливого значення вона набуває у умовах прискорення науково-технічного прогресу. Зростання злочинності в Україні сьогодні може зупинити поєднання конкретних законодавчих і відповідних організаційних заходів (у тому числі правоохоронних) із науковими розробками.

Актуалізація наукового і методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності через впровадження у діяльність правоохоронців новітніх наукових досягнень і передового досвіду формують основні завдання, які необхідно вирішувати наукам, що забезпечують діяльність правоохоронних органів і судів (кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза тощо). Важливу роль у цьому відіграє комплексне дослідження проблем судово-товарознавчої експертизи споживчих товарів, спрямоване на підвищення ефективності використання у боротьбі зі злочинністю, починаючи з крадіжок і закінчуючи значними економічними злочинами з великими фінансовими збитками для держави.

Підвищення ефективності судово-товарознавчих експертних досліджень у практиці розкриття, розслідування та попередження злочинів обумовлюється низкою причин, серед яких необхідно виділити наступні:

- своєчасне освоєння експертами-товарознавцями досягнень науково-технічного прогресу;
- вміння і високопрофесійне використання експертами знань у кримінально-процесуальній діяльності.

З метою підвищення результативності боротьби зі злочинами, вчинюваними у закладах торгівлі та громадського харчування, а також на підприємствах-виробниках продовольчих товарів, ще наприкінці 60-х рр. ХХ ст. в експертно-криміналістичних підрозділах системи МВС України були створені лабораторії дослідження харчових продуктів, завдання яких полягало у перевірці відповідності якості продовольчих товарів вимогам державних стандартів та інших нормативних документів. Таким способом було значно розширено можливості судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів – впроваджено в експертну діяльність експертизу продовольчих товарів.

Поряд із лабораторіями системи МВС існує багато акредитованих, добре оснащених державних лабораторій, які займаються науково-дослідною роботою та дослідженням продовольчих товарів на високому рівні. До них можна віднести Центральну мітну лабораторію, лабораторію Інституту гігієни харчування, лабораторії при санітарно-епідеміологічних службах та лабораторії експертних закладів Мін'юсту, у яких можна отримати

вичерпні та обґрунтовані відповіді на питання щодо якості харчових продуктів, які виникають у органів дізнання, слідства та суду. Саме у таких лабораторіях повинні розроблятися єдині методики експертних досліджень продовольчих товарів.

Значної шкоди економіці України завдає присутність на ринку держави недоброякісних і небезпечних для живинання продовольчих товарів, що становить загрозу не лише продовольчій безпеці держави, а й по суті робить неможливим успішне функціонування демократичного суспільства. Одним із факторів, що ускладнюють контроль якості, є дуже широкий асортимент продуктів харчової промисловості, зумовлений великою кількістю підприємств-виробників та появою на продовольчому ринку України нових видів продукції як закордонного, так і вітчизняного виробництва. Підприємства, насамперед новоутворені комерційні структури, з метою скорочення витрат на виробництво та отримання надприбутків порушують технологічні процеси, умови виробництва, зберігання та реалізації продукції, внаслідок чого недоброякісні продукти надходять до споживачів, що становить загрозу життю та здоров'ю населення і завдає державі значних економічних збитків. Відповідальність за таку господарську діяльність передбачена чинним законодавством – ст. 156¹, 164¹ КУпАП та ст. 225, 227 КК України [2; 3]. Одним з найбільш складних і водночас інформативних напрямів експертних досліджень за судово-товарознавчими експертизами є експертиза алкогольних напоїв. Випуск і обіг алкогольних напоїв в Україні сьогодні регулюється чинним законодавством [4].

Статтею 204 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, серед яких значне місце посідають алкогольні вироби [3]. Набуття чинності новим КК, а отже, і зазначеною статтею, підвищило ефективність боротьби з фальсифікацією лікero-горілчаної продукції на загальнодержавному рівні у період демократизації суспільства. Оскільки у демократичному суспільстві будь-яка діяльність має здійснюватись у правовому полі, у межах чинного законодавства. Процесам демократизації також сприяло зростання результативності роботи правоохоронних органів у цьому напрямку. Саме завдяки їхній роботі викрито велику кількість підпільних цехів з виробництва горілки, вина, коньяку та слабкоалкогольних напоїв. Так, у різних регіонах України викриваються підпільні точки виготовлення горілки та інших алкогольних напоїв, виявляються випадки використання фальсифікованих акцизних марок. Шляхом експертного дослідження таких виробів встановлено, що у ряді випадків замість пит-

ного етилового спириту використовували технічний, а природні барвники замінювались синтетичними, що використовуються для фарбування бавовни та паперу і заборонені для використання у харчовій промисловості. Вживання такої продукції односторонньо негативно відображається на стані здоров'я людини. Поширенню її також перешкоджає чинне законодавство [5]. Виробники подібних товарів завдають своєю діяльністю не тільки значних економічних збитків державі, а і великих збитків суспільству в цілому.

Останнім часом поширюються не лише фальсифікація та підробка алкогольних, слабоалкогольних та безалкогольних напоїв, а й фальсифікація та пересортування продукції м'ясо-молочної промисловості, кондитерських виробів, харчових жирів рослинного і тваринного походження. Так, з метою здешевлення продукції та отримання надприбутків, до жирів тваринного походження (вершкове масло) додаються малоцінні жири рослинного походження. Значення дослідження подібних фактів останнім часом зросло у зв'язку з масовим надходженням до України екзотичних рослинних жирів та олій і продуктів, виготовлених на їх основі. Однією з найпоширеніших груп таких товарів є заміники та еквіваленти какао-масла, виготовлені з використанням кокосової та пальмової олії, які є шкідливими для організму людини.

На новоутворених підприємствах м'ясної промисловості для прискорення технологічних процесів і отримання надприбутків до основного компонента – м'яса – додають малоцінні домішки як тваринного, так і рослинного походження. Низка натуральних і штучних харчових добавок додаються до сировини, напівфабрикату або готового продукту з метою збільшення строку їх зберігання, підсилення смаку, запаху, кольору і надання гарного зовнішнього вигляду. Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» категорично забороняє використання харчових добавок, які не отримали в установленому порядку висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи і не дозволені для використання за призначенням, або їх вміст перевищує встановлені норми [5]. Такими домішками можуть бути подрібнені та перемелені кістки і шкіра тварин, субпродукти, білкові домішки рослинного і тваринного походження, не передбачені рецептурою, а також ароматизатори, стабілізатори, посилювачі смаку, барвники, емульгатори та інші речовини. Безконтрольне використання цих речовин надає ковбасним виробам не притаманний їм запах, смак і консистенцію, може заподіювати шкоду здоров'ю людини.

На заваді поширенню подібних явищ стає діяльність правоохоронних органів, яким допомагають експерти-товарознавці, які виконують судово-товарознавчі експертизи. Об'єктами експертного дослідження під час проведення судово-товарознавчих експертиз продовольчих товарів можуть бути:

- зерно, зерно-борошняні товари – крупа, мука, макаронні вироби, хліб, булочні вироби тощо;

- кондитерські вироби – печиво, тістечка, торти, крохмаль, цукор, шоколад, какао-порошок, мед, цукерки, джем, варення тощо;

- молоко та молочні продукти – молоко, сметана, кефір, вершки, сир, сир твердий, морозиво, йогурт, молочні консерви тощо;

- м'ясо та м'ясопродукти – м'ясо різних тварин, копчені вироби, ковбаси, сосиски, м'ясні консерви тощо;

- риба та рибопродукти – риба, риба в'ялена, оселедці, рибні консерви, ікра тощо;

- харчові жири – масло коров'яче, маргарин, олія рослинна, майонез, жири топлені свинячі, смалець тощо;

- бакалійні товари – дріжджі, кава, чай, оцет, сіль, прянощі тощо;

- готові страви, кулінарні вироби та напівфабрикати – перші, другі та треті страви, м'ясні рублені вироби, фарш, каші, салати, компоти, гарячі напої, піріжки тощо;

- слабоалкогольні та безалкогольні напої – пиво, квас, соки, сиропи, солодка та мінеральна вода (газована і негазована) тощо;

- алкогольні напої – вина (газовані та тихі виноградні та плодово-ягідні, коньяки, спирт, горілка, лікero-горілчані вироби (лікери, креми, настоянки, наливки, пунші, бальзами, аперитиви, коктейлі, джин, віскі, ром), напої домашнього виготовлення (вино, бражка, самогон).

Експертиза продовольчих товарів регулюється загальними положеннями з питань вилучення, порівняльного дослідження об'єктів експертизи та супровідної документації до речових доказів. Правила, за якими проводиться відбір проб продовольчих товарів для встановлення їх якості, регламентовані державними стандартами, а в кожному конкретному випадку визначаються питання, які має вирішити експерт-товарознавець під час дослідження об'єктів експертизи.

Успішне проведення експертизи продовольчих товарів багато в чому залежить від того, наскільки правильно і повно здійснено підготовку матеріалів для дослідження, яких заходів вжито для зберігання властивостей наданих на нього товарів.

Аналіз практичної діяльності експертів-товарознавців кафедри економічної безпеки ХНУВС свідчить, що недотримання встановленого порядку відбору середньої проби або надання на

судово-товарознавчу експертизу недостатньої кількості товарів може призвести до неправильних висновків. Відібрані проби мають бути негайно надані на дослідження, а за відсутності такої можливості допускається доставка проб деяких продуктів не пізніше 4–6 годин з моменту їх відбору. У виняткових випадках, коли в ці строки неможливо надати проби на дослідження, після консультації з експертом їх слід зберігати у прохолодному місці.

Методи відбору проб встановлені стандартами. Чинні стандарти і технічні умови передбачають декілька варіантів відбору проб для органолептичної оцінки і лабораторного аналізу, що включає фізико-хімічне, радіологічне, бактеріологічне та інші дослідження. Відбір проб, визначення однорідності партії товарів часто мають багато особливостей і потребують спеціальних знань. Отже, необхідно звертатись за консультацією до спеціалістів з даної групи товарів.

Зовсім різними є правила і вимоги до відбору проб рідких, сипучих та штучних товарів. Нормативними документами регламентовано не тільки технологічні умови виготовлення, вміст основних компонентів та домішок, якість, упаковку, маркування, транспортування, зберігання, терміни придатності, а й правила відбору проб продовольчих товарів, які виробляються підприємствами харчової промисловості.

Вилучення об'єктів для дослідження під час проведення судово-товарознавчої експертизи продовольчих товарів має свої особливості, а саме:

- продовольчі товари вилучають за правилами, встановленими стандартами на конкретну групу товарів;
- на експертизу надають певну кількість товарів відповідно до вимог нормативних документів;
- відібрані проби поміщають у чисту суху тару: склянки, банки, пляшки, поліетиленові пакети та упаковують так, щоб забезпечити їхнє збереження;
- вилучені зразки опечатують або пломбують у присутності представників громадськості будь-яким доступним способом, що виключає втрату зразка чи зміну його фізико-хімічних властивостей;
- для порівняння вилучених об'єктів з товарами певного виду, сорту надають зразки для порівняльного дослідження: алкогольні напої у звичайних упаковках; соки, молоко, сметану тощо з нерозпечатаних банок, флаг, бочок, звертаючи увагу на партію, дату виготовлення і розливу [6].

Для визначення відповідності продовольчих товарів вимогам нормативних документів їх вилучення проводять методом випадкового відбору проб одиниць продукції з кожної партії.

Партія – кількість товару одного найменування у споживчій або транспортній тарі, виготовленого одним підприємством-виробником, однієї дати виготовлення, однакового за своїми якісними показниками та оформленого одним документом про якість.

Під час направлення об'єктів дослідження до експерта-товарознавця необхідно надати сертифікат відповідності (документ заводу-виробника, в якому зазначені основні фізико-хімічні показники, що характеризують якість відповідного продукту), технологічні інструкції, рецептури на вилучені продовольчі товари.

Під час вилучення і направлення проб на дослідження слідчий (або оперативний працівник, якщо кримінальну справу не порушено) складає такі супровідні документи:

- постанову про призначення експертизи або лист-відношення (якщо кримінальну справу не порушено);
- протокол або акт вилучення зразків (проб).

Процесуальне оформлення висновків (у разі порушення кримінальної справи) та довідок (при оперативних розробках), техніка отримання проб і зразків залежать від конкретних обставин справи та стадії розслідування злочину.

До порушення кримінальної справи вилучення проб і зразків оформлюється актом, який складає оперативний працівник або інша посадова особа. В акті зазначають: місце, дату та час вилучення (виймки); посаду, прізвища осіб, які провели відбір проб; прізвище, ім'я та по батькові матеріально відповідальних осіб; найменування товару, кількість та обсяг проби; кількість продукту, від якого відібрано пробу; посаду та прізвище осіб, у присутності яких проводився відбір проб, та їх підписи; номери й дати накладних і сертифікатів, за якими оформлено дану партію товару, а також спосіб упаковки та опечатування (зміст відбитку печатки або пломби).

Якщо кримінальну справу не порушено, а дослідження проводяться у зв'язку з перевіркою підприємства або оперативною розробкою, відібрані проби надаються на дослідження із листом-відношенням.

За результатами дослідження, проведеного експертом-товарознавцем (фахівцем) до порушення кримінальної справи, ним складається довідка, яка є основою для порушення кримінальної справи, планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

За необхідності проведення дослідження продовольчих товарів у зв'язку з розслідуванням по кримінальній справі, вилучення проб для першого і зразків для порівняльного

дослідження проводить слідчий. Вилучення зразків і проб оформлюють постановою та протоколом.

Підставою для проведення дослідження у кримінальній справі є постанова слідчого про призначення експертизи. До експерта-товарознавця разом з постановою про призначення експертизи надають документи, які характеризують основні фізико-хімічні показники, склад і якість наданих товарів, сертифікати, технологічні карти, тимчасові положення тощо. Результатом експертних досліджень продовольчих товарів за судово-товарознавчими експертизами є висновок експерта-товарознавця, який виступає джерелом доказів у суді. Саме завдяки таким доказам стає можливим не тільки карати винних за вчинені правопорушення та злочини, а й попереджати їх у подальшому.

Таким чином, судово-товарознавчі експертизи продовольчих товарів значно допомагають правоохоронцям у боротьбі з різноманітними правопорушеннями, дозволяють усунути з ринку шкідливі для здоров'я людини товари, поставити бар'єри недобросовісній конкуренції та виготовленню недоброякісної продукції. За таких умов господарська діяльність українських підприємців буде здійснюватись у правовому полі з урахуванням вимог чинного законодавства, чого і потребує стабільна економіка і демократичне суспільство.

Список літератури: 1. Конституція України. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с. 2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х. : Одісей, 2002. – 230 с. 3. Кримінальний кодекс України // Україна. Закони. Кодекс України про адміністративні правопорушення ; Кримінальний кодекс України ; Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – С. 182–332 с. 4. О государственном регулировании производства и торговли этиловым, коньячным и плодовым спиртом, алкогольными напитками и табачными изделиями : закон Украины от 19 дек. 1995 г. № 481/95 // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1995. – № 46. – Ст. 345. 5. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини : закон України від 30 груд. 1997 р. № 793/97-ВР // Товари оптом и в розницу. – 2006. – № 11 (131). – С. 619–632. 6. Експертизи в судовій практиці / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юніком Інтер, 2010. – 400 с.

Надійшла до редколегії 31.05.2011

Рассмотрены вопросы развития судебно-товароведческой экспертизы продовольственных товаров, влияния результатов экспертных исследований на борьбу с производством некачественных товаров и устранением их с рынка. Использование результатов экспертных исследований позволяет правоохранителям повысить эффективность борьбы с экономическими преступлениями, хозяйствующим субъектам работать в правовом поле, что является характерной чертой демократического общества.

Issues of forensic and merchandising examination of foodstuffs, influence of examination on the struggle against sub-quality goods' production and their removal from the market are considered. The results of examination let law enforcement officers to raise the efficiency of combating economic crimes, managing subjects to work according to the law that is a good characteristic of democratic society.